

УДК 343.9

Іван Васильович КРИЩАК,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ)

АКТУАЛІЗАЦІЯ НОВИХ СМИСЛІВ АКАДЕМІЧНОГО КУРСУ «КРИМІНОЛОГІЯ» ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ О. М. ЛИТВИНОВА З ПОЗИЦІЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОЇ ТА ДУХОВНО-ЦІННІСНОЇ СКЛАДОВОЇ

З плином часу будь-яка інформація потребує свого переосмислення, актуалізації, систематизації. Водночас, у міру захопленості кримінологічною наукою, зростанням вченості та рівнів авторського осмислення, той чи інший навчальний чи науковий матеріал є особливо цікавим, коли хочеться сповістити про нього іншим. Так, 2018 року виданий унікальний за своїм змістовим навантаженням навчальний посібник – «Кримінологія (академічний курс)» за загальною редакцією О. М. Литвинова.

Насамперед підкреслимо організаторські здібності вченого, як ідейного натхненника, координатора, людини високого пілотажу мислення та людських якостей. Під безпосереднім науковим керівництвом Олексія Миколайовича створена наукова школа кримінального права та кримінології, знана в Україні та далеко за її межами. Так, рівень написання робіт та індекс цитованості праць вченого є надзвичайно великим, стиль автора порівняно простий та зрозумілий широкому загалу.

Не можна не відзначити спільні зусилля вчених, представників кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ, які у різні періоди працювали у закладі освіти та відзначалися неабияким професіоналізмом, повагою і авторитетом. Тут слід згадати буремні 90-ті і заснування першого Університету МВС у м. Харкові, пов'язаного з іменем великого організатора науки, академіка НАПрН України О. М. Бандурки, який зумів об'єднати найсильніших професіоналів своєї справи на Харківщині – інтелектуальній столиці України. Корені кафедри сягають найпотужнішої школи кримінального права та кримінології України – Національного університету імені Ярослава Мудрого, коли свого часу під безпосереднім керівництвом першого проректора з навчально-

методичної роботи, спеціаліста у галузі кримінального права П. І. Орлова почала створюватися справжня плеяда науковців, кращих випускників, які пройшли кваліфікований відбір. Серед тих, хто започатковував активну науково-дослідницьку роботу на кафедрі кримінального права і кримінології Університету, яка у всі часи була елітною, слід віднести В. М. Трубникова, Л. М. Давиденка, А. Ф. Зелінського, В. М. Куца, В. П. Ємельянова, Н. О. Гуторову, О. А. Мартиненка, А. Б. Благую, О. М. Литвинову, а також велику кількість їх талановитих учнів: О. О. Книженко, А. В. Байлова, Ю. А. Вапсу, В. І. Павликівського, О. М. Храмцова, О. О. Житного, А. М. Шульгу, А. А. Васильєва, Д. Ю. Кондратова, Ю. В. Орлова, А. М. Яценка та ін.

Звичайно ж, ім'я О. М. Литвинова вписане золотими літерами на сторінках історії та сьогодення кафедри, її розквіту у науковій спрямованості, адже видається величезна кількість унікальних за своєю сутнісною навантаженістю праць, почала з новими силами працювати Кримінологічна асоціація України. Таким чином, вже понад десять років центром кримінологічної науки не лише у Харкові, а й в Україні, є Харківський національний університет внутрішніх справ. Про це можна судити і за кількістю виданих наукових праць, зокрема монографій, захищених кандидатських і докторських дисертацій з кримінології, що переважають як кількісні, так і якісні показники будь-якої окремої наукової чи освітньої установи нашої держави. Загалом, кримінологічна школа ХНУВС запропонувала з метою імплементації у кримінологічну теорію та практику протидії злочинності понад 100 законодавчих, правозастосовних чи теоретико-методологічних інновацій. У цих процесах також слід відзначити заслуги молодого вченого Ю. В. Орлова, яким Університет по-справжньому пишається, адже йдеться про високий рівень вченості, харизму та лідерські якості, людяність та професіоналізм, завдяки яким вдається вивести науковий матеріал на найвищі щаблі.

Отож, за участі багатьох знаних фахівців у галузі кримінального права та кримінології видана ємна праця майже на 600 сторінок, яка потребує своєї актуалізації за нинішніх умов, що зумовлено двома складовими: практичною значущістю та необхідністю поглибленої підготовки до викладання навчального курсу «Кримінологія», а також подальшим розробленням духовно-ціннісної концепції праворозуміння у руслі формування та вдосконалення порівняно нової концепції (теорії) на вітчизняних теренах – кримінології, або духовно-ціннісної кримінології, що в умовах воєнного стану та переосмислення життєвих пріоритетів відіграє неабияку роль.

Безперечно, кожен в аналізованому посібнику знайде щось своє, власне, самотутнє, національне чи інтернаціональне – те, що йому найближче до душі. Так, задавшись метою ретельного (уважного) перепрочитання викладеного матеріалу – з позицій, як уже зазначалося, виокремлення передусім важливих навчально-наукових домінант та духовно-ціннісної парадигми, коли переслідується мета окреслення нових граней української кримінології – переконані, що така систематизація стане особливо в нагоді курсантсько-студентським колективам для кращого сприйняття та

розуміння вказаного курсу, усвідомлення його важливості, що відкриє науковцям нові грані світобачення у розв'язанні багатьох проблем державного життя, а також сприятиме переосмисленню кримінології XXI століття.

В цьому аспекті посібник за загальною редакцією О. М. Литвинова може бути базовим з огляду на його академічність та водночас простоту і доступність, коли немає нічого зайвого, а навпаки існує бажання його вдосконалити. З навчально-наукових міркувань ідея написання доступного і зрозумілого навчального посібника виникла у зв'язку з тим, що не кожен курсант чи студент має можливість ознайомитись із досить великим обсягом матеріалу. Звідси, з позицій легшого сприйняття та формування комплексного, найбільш загального уявлення про курс та його актуальність у правоохоронній (поліцейській) діяльності, пропонується і відповідне бачення проблематики.

Загалом, слід відзначити:

- вивчення кримінології за багатьма вже існуючими навчальними посібниками українських вчених сприятиме суттєвому утвердженню в національному державотворенні її граней, відстоюванню самотності, всього того, що вже вироблено науковою спільнотою;

- аналізований посібник є одним із кращих упродовж останніх років, йому важко скласти конкуренцію. Матеріал викладений досить простим стилем з поєднанням високого академічного мислення та абсолютної перцептивної адекватності для читача;

- безперечно, не виникає сумнівів, що колектив авторів проробив колосальну роботу. Водночас, слід відзначити непомітність «накопичення» стилів мислення різних авторів, увесь матеріал викладений збалансовано, доступно, лаконічно і зрозуміло, що заслуговує особливої похвали. Спостерігається також властива посібнику і своєрідна «легкість» кримінологічних постулатів;

- відзначимо, що ціннісною складовою пронизаний практично увесь навчально-науковий матеріал, а тому є підстави говорити, що кримінологія й справді є світоглядною наукою, в основі якої (її серцевиною) лежать ціннісні орієнтири (особливо вони є актуальними у виявленні якостей особистості злочинця, дослідженні поведінки жертви злочину (віктимологія) чи з позицій продукування добра, коли йдеться про високі рівні світоглядності тієї чи іншої особистості).

Основним із цих переконань у кримінологічному аспекті вбачається висвітлення та пропагування високих ідеалів життя особистості, а з іншого боку важливим є виявлення маргінально-конформістських проявів тієї чи іншої особистості. З цієї точки зору наповнення кримінології духовно-ціннісною складовою лише збагатить її ядро в аспекті подальшого духовно-культурного наповнення з метою пропагування високих ідеалів – «Доброго, Розумного Вічного».

Класикою жанру є частина перша «академічного курсу», де найбільш повно висвітлені найважливіші питання сучасної кримінології. Особливо

вразила тема 7. «Методологія та методика кримінологічних досліджень». Уся вона є практично значущою для кожного науковця, курсанта чи студента та викладена на високому теоретико-методологічному рівні. З позицій методологічного інструментарію потребує ретельного вивчення § 3, 4 (с. 135–144). На особливу увагу заслуговує Тема 19. «Протидія політичній злочинності» § 5 (с. 444–450). Тема 21. «Наркозлочинність» (с. 471–490).

А зараз викладемо деякі ідеї навчального посібника, про які говорилося вище і які, на нашу думку, складають його інноваційне осердя та вкотре підкреслимо високий рівень наукового мислення і практичну значущість поданого матеріалу.

«Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.»

КРИМІНОЛОГІЯ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

– с. 8. Найбільш вагомими, яскравими, часто несподіваними й сміливими результатами сучасна наука, до якої належить і правознавство, може досягти лише там, де відбувається синтез досягнень різних галузей. Такою є перспектива вдосконалення, своєрідної «модернізації» кримінологічних знань за рахунок залучення в аналіз системних (синергетичних) підходів та уявлень. Запропонована та впроваджувана тут методика дослідження, здатна активно стимулювати подальші наукові розробки всіх видів протидії злочинності, до певної міри спростить, уніфікує науковий пошук, сформує єдині підходи до формування кримінологічних знань залежно від характеру функціонуючого механізму впливу на злочинність, адже на сучасному етапі розвитку наукових знань найважливішими їх якостями разом із повнотою є компактність і прикладний характер. Академічний курс «Кримінологія» за загальною редакцією О. М. Литвинова розглянуто комплексно, з позицій різних галузей юридичного знання, що, безумовно, становить не лише наукову, але і практичну зацікавленість. Тим більше, що мінливі реалії протидії злочинності та правоохоронної практики вимагають проведення досліджень у режимі випередження;

– с. 10. До головних проблем, що утворюють основу предмета кримінології, належать такі: 1) злочинність як соціально-правове явище; 2) злочин як конкретний прояв цього явища; 3) особа злочинця; 4) детермінація злочинності; 5) протидія злочинності;

– с. 11. Фонові для злочинності явища – це асоціальні, деструктивні види поведінки, які сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення у структурі криміногенної ситуації й виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів і ролей. До цих явищ належать алкоголізація, наркотизація, бродяжництво, безпритульність, проституція, домашнє насильство, расизм, ксенофобія, нелегальна міграція та інші асоціальні види діяльності, які деформують особистість і підвалини суспільної моральності. Необхідно наголосити на тому, що під фоновими явищами розуміються не будь-які прояви антисуспільної поведінки, а тільки ті, що найбільш імовірно можуть призвести до вчинення злочину;

– с. 13. Кримінологія – це соціолого-правова наука про злочинність, її детермінанти, особу злочинця та жертву злочинів, а також про засоби протидії злочинності й інші тісно пов'язані із цим явища та процеси;

– с. 14. Загальна частина вивчає теоретичні проблеми злочинності як такої, дає поняття кримінології як науки, її предмета, завдань, функцій, системи, методології та методики досліджень, історію розвитку кримінології й аналіз основних теорій. Центральне місце в Загальній частині посідають також проблеми особи злочинця, детермінант злочинності, кримінологічної віктимології та протидії злочинності.

Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи протидії їм. Це, зокрема, такі види злочинності як організована, корупційна, рецидивна, професійна, економічна, насильницька, екологічна, необережна, пенітенціарна, жіноча злочинність, злочинність неповнолітніх тощо. Особливе місце посідають фонові для злочинності явища, прямо й опосередковано пов'язані зі злочинністю, а саме: бродяжництво, пияцтво, наркоманія, проституція тощо;

– с. 14–15. Розглядаючи проблему систематизації кримінологічних знань, не можна оминати питання існування окремих галузей (напрямків) кримінології. У новітній кримінологічній теорії виділяють такі галузі:

- *вайолентологія* (вивчає насильницьку злочинність, її кількісні та якісні характеристики, особу насильницького злочинця, а також чинники, що її детермінують);

- *кримінологічна віктимологія* (вивчає характер і поведінку жертви злочину, а також її зв'язок зі злочинцем до, під час і після вчинення злочину з метою вдосконалення форм і методів протидії злочинності);

- *кримінофамілістика* (вивчає сімейно-побутові прояви злочинності, її причини й умови, особистість злочинця, наслідки та специфічну систему заходів боротьби);

- *кримінопенологія* (вивчає пенітенціарну злочинність, її причини й умови, особистість злочинця, специфічну систему заходів боротьби та наслідки злочинності в місцях позбавлення волі);

- *політична кримінологія* (вивчає закономірності існування злочинності в політичній сфері життя суспільства, її причини, особистісні характеристики тих, хто скоює злочини в цій сфері, їх жертв, а також заходи щодо її попередження);

- *кримінотеологія* (вивчає релігійну злочинність і злочинну поведінку, їх типи, підтипи, показники, закономірності, причини й умови, форми впливу на них, а також кримінологічні параметри релігійних явищ – релігії та злочинності в історії й політиці);

- *етнокримінологія* (вивчає особливості злочинної поведінки осіб певної національності, причини злочинної поведінки етнічної групи та заходи протидії етнозлочинності);

- *наркокримінологія* (вивчає кількісні та якісні показники наркозлочинності, детермінуючі фактори наркоманії й наркотизації

суспільства, особу наркозлочинця, проблеми протидії незаконному обігу наркотиків);

- *екокримінологія* (вивчає злочинність, яка посягає на екологічну безпеку в суспільстві, її причини, особу екологічного злочинця й заходи протидії злочинності в цій сфері).

ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

- с. 61. Зрозуміти глибинні сутнісні якості злочинності, а також організувати ефективну систему протидії їй неможливо без з'ясування того, які ж фактори та як саме впливають на її виникнення й зміни. Відповідь на зазначене питання залежить від усвідомлення природи злочинності як динамічного феномену, включеного до складно організованої соціальної системи, де переплітаються численні чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру, існують певні тенденції й закономірності розвитку як системи в цілому, так і окремих її складових. Злочинність при цьому є проявом найбільш гострих суперечностей у механізмі суспільного життя. У зв'язку з цим для з'ясування походження злочинності виникає необхідність дослідити всю різноманітність явищ і станів, які роблять можливим виникнення, існування та загострення зазначених суперечностей;

- с. 36. Злочинність – це історично мінливий, статистично стійкий, релятивний соціальний феномен, що виражається у масових інституційних суспільно небезпечних практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понад сумативній сукупності злочинів, а також у злочинній діяльності¹;

- с. 36. Виходячи з цього розуміння, серед ознак злочинності слід виокремити: 1. Соціально-діяльнісна феноменологічна природа. 2. Злочинність є різновидом соціальних практик, тобто виражається в діяльності певної частини населення. У цьому полягає її сутність, феномен. 3. Злочинність не є ретроспективним феноменом, який фіксується постфактум, у часовому зрізі («на певній території, за певний проміжок часу»). Злочинність існує «в режимі on-line», вона є додатковим виміром реальності, минулість і майбутність якого постають лише продуктами людської уяви, абстракції. І минуле, і майбутнє – філософські категорії, що не знаходять свого прояву у форматі актуального спостереження. Злочинність же є навіть не діяльністю – фрагментом життєдіяльності частини населення, контури якої постійно змінюються і кількісно, і якісно. Злочинність має екзистенційний та дискурсивний виміри.

СТАН ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

- с. 49. Злочинність в Україні формується на тлі та під впливом сучасних світових тенденцій кримінальної активності, серед яких слід виділити такі: 1) глобалізація злочинності, що є наслідком глобалізації в економіці, політиці та культурі; 2) зростання загрози міжнародного тероризму та релігійного екстремізму; 3) інтенсифікація торгівлі людьми, незаконного донорства;

¹ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 250.

4) зростання злочинної активності у кіберпросторі, виникнення та ускладнення феномену кіберзлочинності; 5) активізація міжнародної політичної злочинності через зниження запасів вичерпних природних ресурсів, зростання чисельності населення, намагання геополітичних акторів перерозподілити сфери свого впливу у низці регіонів світу; 6) злочинне використання засобів деструктивного інформаційного впливу з використанням технологій психологічного навіювання; 7) поширення корупції у вищих органах державної влади та міжнародних організаціях; 8) зростання обсягу транснаціонального злочинного ринку культурних цінностей; 9) диверсифікація ринків незаконного обігу (виробництва, збуту/придбання, контрабанди тощо) наркотичних засобів і зброї; 10) поширення кримінальних проявів расизму та ксенофобії; 11) зростання масштабів відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом, а також інших злочинів у фінансовій сфері; 12) збереження високого рівня організованої, загальнокримінальної корисливої й агресивнонасильницької злочинності.

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИННОСТІ

– с. 63. Детермінація злочинності – процес взаємодії різнорідних соціальних і природних факторів (детермінант), що має своїм наслідком існування злочинності, її систематичне відтворення, появу новітніх її різновидів і форм прояву, негативних змін у стані (зростання рівня, ускладнення структури, географії тощо). Кримінологічне вчення про детермінацію злочинності виходить із розуміння комплексності, системності, багаторівневості та безперервності процесу відтворення злочинності. У структурно-функціональному зрізі остання постає як дія окремих груп детермінант – явищ і процесів, існування, дія (взаємодія) яких впливає на збереження чи погіршення стану злочинності;

– с. 64. Окремі вчені вважають за доцільне вживати категорії «детермінанти» або «фактори» злочинності як такі, що об'єднують усі види детермінаційних зв'язків. Без заперечення всієї різноманітності діалектичних зв'язків між явищами, такий підхід відрізняється дослідницькою раціональністю. Слід відзначити, що переважна більшість існуючих юридичних словників не дає чіткого визначення детермінантам як причинам, а у деяких юридичних довідкових виданнях детермінанти визначаються не як причини, але як конкретні фактори, що породжують та обумовлюють виникнення різних явищ і визначають їх розвиток. Звідси пропонується розглядати терміни «фактор» (чинник) і «детермінанта» як рівнозначні поняття, синоніми. Отже, під термінами «фактори злочинності», «криміногенні фактори» будуть розумітися всі ті соціальні явища та процеси, що мають детермінаційне значення для відтворення злочинності.

ОСОБИСТІСТЬ ЗЛОЧИНЦЯ

– с. 82. О. М. Литвинов з колективом авторів підтримує позицію тих учених, які визначають особистість (особу) злочинця як типову модель або абстракцію, що утворюється на підставі дослідження соціологічного (психологічного) та кримінально-правового аспектів суб'єктів злочинів. Метою створення такої моделі є виявлення таких негативних

(деструктивних) особливостей індивідуумів, за якими з високою часткою ймовірності можна в майбутньому передбачити злочинну поведінку інших осіб або повторне вчинення злочину тими, хто мав попередній кримінальний досвід.

Такий науковий підхід є найбільш продуктивними, тому що дозволяє:

- виявляти певні групи особистісних якостей, які є складовими елементами механізму злочинної поведінки;
- виявляти негативні якості людини, що обумовлюють учинення нею злочину, і на підставі цього виявляти причини й умови формування негативних властивостей особистості та їх стійкість;
- вивчаючи й аналізуючи ці якості особи, що обумовили злочин, прогнозувати ймовірність скоєння цієї людиною злочинів у майбутньому;
- з урахуванням прогнозу, знаючи негативні якості індивідуума, організувати процес його виправлення, застосовуючи при цьому профілактичні заходи.

Натомість зміст терміну «особа, що вчинила злочин» обмежується конкретним злочинним проявом. Указану особу характеризує сукупність істотних і стійких соціальних властивостей та ознак, а також особливостей індивіда, які реалізуються (реалізувалися) в конкретному злочині. Головне, що дослідження осіб, що вчинили злочини, повинно здійснюватись тільки на міждисциплінарному рівні, тому що вузькоспеціальний підхід породжує односторонність і призводить до обмежених висновків;

- с. 82–83. Особистості (особі) злочинця притаманна система ознак і властивостей, що визначають її як соціальну істоту – людину (особу), що вчинила злочин. Особистість злочинця, являючи собою різновид більш загальної категорії «особистість», має як загальні ознаки, які характеризують її як розумну істоту, що існує в суспільстві (стать, вік, фак, освіта, соціальний статус тощо), так і специфічні – ознаки, характерні лише для злочинця, що виражають його суспільну небезпечність (ставлення до вчиненого діяння та його наслідків, мотивація, спрямованість тощо). Указані ознаки в кримінологічній науці узвичаєно об'єднувати в такі групи: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові та морально-психологічні, що у сукупності становлять **структуру особистості злочинця**.

КРИМІНОГЕННА СИТУАЦІЯ

- с. 107. Злочинна поведінка людини – це процес, що розгортається як у просторі, так і в часі й охоплює не лише самі дії, що змінюють зовнішнє середовище, але і психологічні явища та процеси, що передують їм і визначають генезис протиправного вчинку. Потреби, інтереси, потяги, емоції й ціннісні орієнтації – це внутрішні компоненти особистості, під впливом яких формується мотив злочину. Але, крім цього, існує і зовнішній фактор – конкретна життєва ситуація, в якій готується та вчиняється злочин. Кожна життєва ситуація має об'єктивний зміст (він визначається тим, що відбувається у дійсності) та суб'єктивне значення (воно залежить від того, наскільки ця ситуація є важливою з точки зору інтересів, життєвих планів та

цілей цієї особи). Об'єктивний зміст ситуації та суб'єктивне значення можуть іноді мати розбіжності. Дуже часто ситуація є для людини приводом для вчинення злочинів, хоча вона не містить жодних провокуючих моментів. Реагуючи на ситуацію, людина діє згідно з особливостями свого характеру, поглядів і ціннісних орієнтацій. Безпосереднім джерелом вольового акту, а отже й самого злочину є взаємодія конкретної життєвої ситуації та якостей особи злочинця. Конкретна життєва ситуація може відображатися в різних елементах механізму індивідуальної злочинної поведінки. Коли всі внутрішні компоненти особи сформували мотив злочину, то наступним елементом є реалізація цього мотиву. Вибір того або іншого рішення – результат взаємодії зовнішньої ситуації з особистістю суб'єкта. При цьому починають взаємодіяти всі перелічені вище якості людини, а також особливості внутрішньої системи морального та соціального контролю;

– с. 107–108. Роль ситуації у різних випадках є неоднаковою. У зв'язку з цим із позиції кримінології вбачається необхідним за характером впливу на людину поділяти їх на *сприятливі* (некриміногенні) та *несприятливі* (криміногенні). До сприятливих належать ті ситуації, які або позитивно впливають на поведінку особи, або не чинять жодного впливу на її намір вчинити суспільно небезпечне діяння, усувають появу злочинних мотивів і цілей. Під несприятливою (криміногенною) ситуацією розуміють ту конкретну життєву ситуацію, яка склалася в момент учинення злочину або незадовго до цього й у взаємодії з його причинами й умовами викликає остаточну рішучість особи вчинити цей злочин. Якщо особа, у свідомості якої вже сформувалися стійкі й глибокі погляди та звички, опиняється в ситуації такого ґатунку, у неї є великі шанси вчинити злочинне посягання.

Критичною точкою в мотивації злочину є зовні сприятлива, з точки зору реалізації психологічної готовності (схильності) до вчинення протиправних дій, конкретна життєва ситуація його вчинення. Відповідна «сприятливість» конкретної життєвої ситуації полягає в ідеальності поєднання в ній взаємодіючих об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності, в результаті чого ця ситуація у своїй конкретиці є єдиною й достатньою причиною вчинення конкретного злочину.

Криміногенною слід вважати ситуацію, яка є несприятливою з точки позитивної (незлочинної) поведінки особи й водночас сприятливою з точки зору реалізації психологічної готовності (схильності) до вчинення злочинних дій. Отже, **криміногенна ситуація** – це інтегрована, змінювана сукупність характерних матеріальних, психічних, інформаційних та інших факторів, яка сформувалась на момент учинення злочину й обумовлює ухвалення відповідних рішень і вибір способу дій суб'єктів.

Криміногенна ситуація за своїм змістом – категорія об'єктивна, це сукупність об'єктивних чинників (рушіїв). Вона визначається фактичними явищами й подіями, що відбуваються у дійсності, які оточують людину. Водночас вона має особисте значення, оскільки оцінка ситуації тісно пов'язується з мотиваційною сферою особи, її індивідуальними особливостями. Необхідно враховувати і те, що в конкретній ситуації винний,

як правило, діє відповідно до раніше набутого досвіду, звичок і своєї соціальної спрямованості особи. Не можна не враховувати наявність у деяких індивідів дефектів сприйняття зовнішнього середовища, правового нігілізму та інших соціально-психологічних проявів, що є сприятливими умовами для реалізації злочинних діянь у певному середовищі життєдіяльності людей.

ВІКТИМОЛОГІЯ

– с.114. *Кримінологічна віктимологія один із відносно самостійних напрямів кримінології, який, використовуючи інструментарій інших соціальних і природничих наук (психології, психіатрії, конфліктології, політології, історії, математики, кібернетики тощо), здійснює дослідження жертви (жертв) злочину, процесу віктимізації особи (людських об'єднань) із метою виявлення глибинних детермінант різних видів злочинності та мінімізації або усунення їх негативного впливу в процесі протидії злочинності.* Поняття жертви як основної термінологічної одиниці віктимології пов'язується з її як загальнонауковим розумінням, так і з правовими характеристиками. Етимологія слова «жертва» має глибинне історично-релігійне коріння, що чітко відбивається в тлумаченні цього терміну. У минулому та позаминулому столітті слову «жертва» надавалось лише одне значення – предмет або жива істота, яких приносили в дар богам. Пізніше нею став той, над ким знущаються, щодо кого проявляють насилля. Цікаво, що за семантичною ознакою англомовні дослідники виділяють два типи жертв: 1) активна жертва (*sacrifice*); 2) пасивна жертва (*victim*). Відповідно до такого поділу західні кримінологи також розділяють процеси сакрифікації й віктимізації населення.

У віктимології терміну «жертва» також надаються різні значення. Жертвою у вузькому розумінні є людина, якій спричиняються фізична, моральна або майнова шкода від дій інших осіб, власної поведінки, подій або нещасних випадків. За соціальними наслідками, що спричиняються людині, жертви поділяються на дві групи: 1) жертви різноманітних нещасних випадків; 2) жертви різних видів правопорушень;

– с.116. Під час вивчення жертви злочину необхідно враховувати закономірності *віктимізації – перетворення осіб на жертв злочинів* – і забезпечувати комплексний підхід до вивчення фактору жертви злочину. З урахуванням цього нас у першу чергу повинні цікавити властивості, якості й риси жертви, що мають кримінологічне значення. Такими є поряд із відомостями про стать, вік і рід занять також дані про особливості професійної діяльності, родинні зв'язки, сімейний, посадовий, суспільний і матеріальний стан, статус жертви, спосіб життя, зв'язки й відносини з різними людьми, поведінку до, в період і після вчинення злочину тощо.

Усі ці ознаки в комплексі характеризують *віктимність* певних категорій осіб, яку визначають як відхилення від норм безпечної поведінки, що реалізується в сукупності соціальних, психологічних і моральних проявів. Додамо, що віктимність відображає і здатність людини ставати об'єктом злочинного посягання, що може формуватися протягом життя або

посиливатися залежно від низки об'єктивних і суб'єктивних причин та умов, що проявляються в конкретній ситуації.

СТРАТЕГІЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

– с. 170. *Стратегія протидії злочинності – це система обґрунтованих та офіційно прийнятих поглядів та уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби й механізм захисту життєво важливих інтересів громадянина, суспільства та держави, законних із точки зору права, від внутрішніх і зовнішніх загроз із боку злочинності;*

– с. 171. У соціальному аспекті стратегія протидії злочинності протистоїть соціальним чинникам злочинності. Він охоплює виховні заходи в сферах освіти та трудової діяльності, спрямовані на виявлення й усунення негативних фактів тощо; профілактичні заходи у вигляді цілеспрямованої пропаганди у навчальних і трудових колективах, серед груп населення так званого підвищеного ризику тощо; лікувально-реабілітаційні та соціально-реабілітаційні заходи; правові заходи щодо притягнення винних у вчиненні правопорушень до різних видів відповідальності та посилення митного контролю за переміщенням через кордон; економічні заходи, що полягають у витрачаннях на боротьбу зі злочинністю фінансових та інших матеріальних ресурсів, які могли б бути використані на інші соціальні потреби, тощо.

Правовий аспект стратегії протидії злочинності являє собою сукупність передбачених законами й іншими нормативними актами або міжнародними документами правових норм, які, по-перше, забороняють вчинення тих чи інших дій, універсально пов'язаних з учиненням злочинів, і встановлюють за це юридичну відповідальність, головним чином кримінальну й адміністративну; по-друге, регулюють різні правові відносини, що виникають у зв'язку з учиненням злочинів; по-третє, забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності за вчинення злочинів.

ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

– с. 175. Політика виступає як видатне культурно-історичне явище. Вона багато в чому залежить від свого часу, від конкретно-історичних і цивілізаційних умов, від пануючих у суспільстві ідеологій, моральних і релігійних норм, від рівня розвитку самої людини, її світорозуміння та культури. Політика – це людська діяльність, пов'язана з ухваленням і втіленням у життя рішень. Як і в суспільстві панують політичні інститути, норми та традиції – такою буде й політика в цілому.

Політика диференціюється за такими видами: внутрішня – курс держави чи партії, діяльність суб'єктів політики всередині держави; зовнішня – курс держави чи партії, діяльність інших суб'єктів політики в міжнародних справах; міжнародна – здійснюється міжнародними державними й недержавними об'єднаннями.

Залежно від тієї сфери суспільних відносин, які є об'єктом політичного впливу, у структурі політики виділяють економічну політику, соціальну політику, політику власне у політичній сфері та культурну політику.

Кожна сфера суспільного життя має свої менш широкі сектори життєдіяльності, які є відносно самостійними об'єктами політики. Тому в

структурі політики, як правило, виділяють її більш вузькі напрямки. Наприклад, до сфери економічної політики входять такі складові, як науково-технічна, структурна, аграрна, інвестиційна, зовнішньоекономічна та ін. політики.

Вибір правильного напрямку в проведенні спеціальних заходів щодо припинення та запобігання злочинним проявам, розробка та впровадження в практику оптимальних форм і способів цієї діяльності в конкретних умовах суспільного розвитку складають ту загальну лінію в боротьбі зі злочинністю, якою виступає *політика протидії злочинності*, тобто *діяльність держави щодо регулювання суспільних відносин, що складаються у сфері охорони найбільш значущих інтересів громадян і держави, яка полягає у виробленні напрямків, настанов і вимог у цій сфері та здійснюється специфічними методами, способами й засобами*. Вона спрямовує діяльність органів державної влади та громадськості у боротьбі зі злочинами й іншими суспільно небезпечними діяннями.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ

– с. 214. Одним із таких видів діяльності є *кримінологічний моніторинг*, під яким розуміється *визначена практичною необхідністю, наукова, така, що ґрунтується на пізнанні закономірностей розвитку певного явища або процесу, система спостереження, вимірювання й оцінювання їх станів у різні періоди*. Зміст кримінологічного моніторингу складають процеси отримання, обробки й аналізу необхідної для формулювання кінцевих висновків інформації.

Очевидно при цьому, що висновки кримінологічного моніторингу не є простою сумою зібраної інформації про відповідні явища та процеси, їх минуле й сьогодення. Вони містять нову інформацію, яка збільшує наше сукупне знання про стан явищ і процесів, які вивчаються. Але зміст цих висновків і ступінь їх визначеності залежать не лише від успіхів тієї або іншої науки та глибини проникнення аналізу в суть і закономірності відповідних явищ і процесів, значною мірою він визначається самим характером явищ і процесів, які вивчаються: чим більше аспектів містить певне явище в своїй структурі, чим більше певний процес у своєму розвитку зазнає впливу з боку зовнішніх факторів, тим складнішим і багатоваріантнішим стає механізм змін пізнаваних об'єктів, тим складніше зробити комплексну оцінку їх станів.

Аналітичні процедури, що складають підґрунтя методики кримінологічного моніторингу, характеризуються складністю й варіативністю. Це є своєрідним інструментом мінімізації суб'єктивного начала й тим самим сприяє зменшенню кількості ймовірних і можливих помилок та прорахунків під час формування висновків і рекомендацій;

– с. 215. Отже, в еволюційному плані *кримінологічний моніторинг – це крок уперед науки та практики протидії злочинності, бо вперше можуть бути пов'язані воедино інформація про минуле й сьогодення явищ, що вивчалися, і процесів, за якими спостерігали, їх опис, а також формулювання висновків, які, зокрема, могли набувати форму управлінських рішень*. Моніторинг стає на

сьогодні активним посередником між науковими дослідженнями та потребами практики протидії злочинності.

ФОНОВІ ЯВИЩА

– с. 236. Звертає на себе увагу характеристика фонових явищ як суспільно небезпечних. Як видається, суспільна небезпечність у принципі не є властивою для аналізованих явищ, принаймні для більшості з них, вона буде такою лише в тих випадках, коли законодавець не забезпечив вчасної та належної криміналізації відповідних діянь. У цьому контексті варто акцентувати увагу на тому, що ані вживання алкоголю чи наркотичних засобів, ані надання інтимних послуг за плату, ані самогубство не можуть бути визнані в сучасному українському суспільстві суспільно небезпечними (про це свідчать і традиція кримінально-правової нормотворчості, і соціологічні опитування). Разом із тим, вочевидь, вказані діяння є асоціальними, тобто такими, що порушують загальноприйняті (або принаймні офіційно визнані більшістю населення) етичні імперативи, не сприймаються як норма, а тому визнаються суспільно шкідливими.

Звернімо увагу і на те, що перелік фонових для злочинності явищ, який охоплює бродяжництво, проституцію, наркоманію й алкоголізм, є неповним. Зокрема, до нього не включено расизм, ксенофобію, нелегальну міграцію, суїцидальність, дитячу безпритульність, насильство в сім'ї й деякі інші види масових соціальних девіацій, які виявляють зв'язки зі злочинністю та сигналізують про характер і глибину суспільних суперечностей. У зв'язку з цим слід підтримати позицію щодо розширеного формату аналізу фонових для злочинності явищ, наголошуючи на відкритості їх переліку (принаймні, протягом умовно тривалого проміжку часу). Проте такий формат має зберігати чіткі предметні межі й не зумовлювати їх розмивання, втрату кримінологічного фокусу дослідження та практико-перетворювальної діяльності.

У цьому аспекті звертає на себе увагу інша позиція, яка, ґрунтуючись на констатації кореляції зі злочинністю, відносить до фонових явищ адміністративні й інші правопорушення, аморальні явища, пияцтво, наркоманію, токсикоманію, самогубства, проституцію, бродяжництво, бідність, розпад сімей, сирітство, дитячу безпритульність і бездоглядність, дезадаптацію дорослих і дітей, інші соціальні відхилення, а також психічні розлади¹;

– с. 236–237. Слід піддати такий підхід певній критиці з огляду на те, що в один ряд поставлено досить різноманітні об'єкти пізнання, що ідентифікуються із фоновими явищами. Так, до таких об'єктів віднесено захворювання й хворобливі стани (наркоманія, токсикоманія, психічні розлади), соціальні явища (самогубства, проституція, бродяжництво, дитяча безпритульність і бездоглядність, сирітство), особливі психологічні й соціальні стани (дезадаптація дорослих і дітей). Вочевидь, неможливо здійснити їх узагальнення в єдиній науковій категорії «фонові для

¹ Кримінологія : учебник / под. ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. М. : Волтерс Клувер, 2004. С. 249.

злочинності явища», бо одні з них дійсно складають зміст цих явищ, але інші – це їх фактори, наслідки, супутні обставини їх відтворення чи одиничні прояви;

– с. 238–239. Описання фонових явищ як дозлочинних обмежує досліджуваний предмет індивідуальним (одиничним) рівнем сприйняття. Тобто, стосовно вчинення окремого злочину особа дійсно може бути залучена до системи асоціальних, паразитичних чи інших аморальних (або ж навіть протиправних) практик, але під час зіставлення фонових явищ зі злочинністю, тобто в разі абстрагування до рівня масових асоціальних практик як результату індукції вказаний зв'язок станів втрачається, вони *проявляють паралелізм в існуванні, співіснують на рівні масових асоціальних практик*. Така особливість, у свою чергу, має своїм наслідком і розуміння окремих проявів фонових для злочинності явищ у дещо ширшому форматі: подальше дедуктивне опрацювання масиву асоціальних практик, зведених у межі досліджуваної категорії, виявляє в кожному конкретному випадку індивідуальної деструктивної поведінки (як окремого прояву фонового явища у поведінці особи) специфічні, функціонально однорідні й водночас відмінні від злочинності й злочинної поведінки (проте тісно з нею пов'язані) риси;

– с. 239. Під фоновими для злочинності явищами можна розуміти форму соціальної девіантності, що виражається у масових, статистично стійких проявах незлочинної аморальної поведінки (діяльності), яка відображає особистісні деформації, а також дію видових (групових) суспільних суперечностей, здатних детермінувати вчинення окремих злочинів і злочинність у цілому. До таких явищ узвичаєно відносити алкоголізацію, наркотизацію, проституцію, суїцидальність, бродяжництво, безпритульність, расизм, ксенофобію тощо. Цей перелік фонових явищ не є вичерпним, що зумовлено історичною мінливістю девіантності й окремими специфічними аспектами її відтворення.

ПРОТИДІЯ ПОЛІТИЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

– с. 444–450. У кримінологічній науці традиційно протидія злочинності розглядається диференційовано з поділом на три рівні: загальносоціальний, спеціальнокримінологічний та індивідуальний. Такий підхід є в цілому доцільним, перевіреним практикою й дозволяє специфікувати кримінально-превентивні заходи за масштабом їх впливу на криміногенні фактори. Але в розрізі протидії політичній злочинності практико-перетворювальний потенціал такого підходу виявляється дещо обмеженим, а його застосування може лише ускладнити злагоджену запобіжну діяльність, дезорганізувати її. Це пояснюється тим, що політична злочинність є унікальним соціально-правовим феноменом. Його своєрідність і відмінність від інших видів злочинності проявляються не тільки й не стільки у предметному колі злочинів як кримінально-правових його проявів, скільки у детермінантах. Останні формуються у надрах первинних суб'єктів політики, але їх дія цими суб'єктами не обмежується – вони екстраполюються та видозмінюються у найвищих ланках соціально-управлінського апарату. І навпаки, чинники та

прояви дисфункцій політики в організаційних структурах вищого рівня (органах державної влади) породжують політичну злочинність і владного, й опозиційного характеру (зокрема, і широкоелекторального); так формуються цикли криміногенної самодетермінації. Тож, дія факторів політичної злочинності не локалізується певними галузевими чи територіальними, суб'єктними межами, а поширюється на всю соціальну структуру. Тому практично будь-який із запропонованих заходів протидії політичній злочинності одночасно проявляє свої властивості і як загальносоціальний, і як спеціально-кримінологічний. У зв'язку з цим варто зробити акцент не на рівні, а на змісті умовно однорідних заходів, що ґрунтуються на відповідних характеристиках детермінаційного комплексу політичної злочинності. Їх кримінально-деструктивний вплив потенційно є багаторівневим.

1. *Заходи формування прогресивної ідеології безпечного суспільного розвитку.* У цьому контексті варто зауважити, що з огляду на специфіку новітніх інформаційних загроз державному суверенітету, які, крім іншого, знайшли свій прояв в інтенсифікації політичної злочинності сепаратистського спрямування, одними з фундаментальних, стратегічних завдань є такі: а) обґрунтування підстав (історичних, культурних, геополітичних, етнічних, економічних та інших) існування багатонаціональної держави України у визначених територіальних межах, широке інформування населення; б) розроблення на виваженій соціально-філософській основі ґрунтовної ідеології державного будівництва як генерального методологічного посилу спільного співіснування громадян України; в) планомірне впровадження виявлених та обґрунтованих факторів, обставин та основ державного суверенітету в межах визначеного кордону та принципів і напрямів взаємовідносин держави й особистості (громадянина) у процес дошкільної, шкільної, вищої, академічної освіти й самоосвіти. Вочевидь, кожне із зазначених завдань націлено на формування, зміцнення суспільно-політичної свідомості, розвинені форми якої здатні закласти в її носіїв тенденції до деструкції тих основ суспільного співжиття, які в науці отримали назву криміналізму. При цьому слід провести серію міждисциплінарних досліджень, спрямованих на формування фактологічно насиченої, історично узгодженої та методологічно виваженої системи ідей і положень щодо: а) причин, функцій та цілей перебування багатонаціональної групи людей (народу України) у межах визначеного чинним законодавством України державного кордону; б) принципів організації співжиття як усередині держави, так і у зовнішньополітичних контактах; в) ролі й відповідальності держави у справедливому розподілі благ і ресурсів, створенні умов для реалізації можливостей, свободи кожного громадянина й аналогічних гарантій щодо його нащадків (в аспекті концепції прав майбутніх поколінь); г) ролі й відповідальності громадянина перед державою як колективним гарантом забезпечення прогресивного розвитку всього народу; д) характеру загроз і ризиків (як внутрішніх, так і зовнішніх), що можуть виникати на шляху реалізації доктрини.

2. *Економічні заходи.* Як і попередній блок запобіжних заходів, економічні трансформації належать до загальносоціального рівня протидії злочинності, і політична злочинність у цьому сенсі не є винятком. Стратегічно важливими в цьому аспекті є такі напрями економіко-превентивної діяльності:

а) *концептуальна реформа системи господарювання на основі ідеології соціального лібералізму;* наразі в Україні сформувалися окремі елементи економічної моделі класичного лібералізму, що спирається на постулати А. Сміта, зорієнтовані, перш за все, на активного діючого суб'єкта виробничих відносин; водночас теорія та практика саме соціальної парадигми лібералізму (за моделлю Дж. М. Кейнса) є найбільш близькими й привабливими для української пострадянської ментальності (йдеться не стільки про механізми узгодженості ліберальних і соціалістичних цінностей, скільки про їх органічний синтез, про їх структурну цілісність¹), більш того, в умовах кризового стану, зумовленого, крім іншого, фінансовим тягарем, що лягає на плечі держави й усього суспільства у зв'язку з військовим протистоянням терористичним загрозам і діяльності незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей, виникає гостра потреба у використанні соціально зорієнтованих механізмів перерозподілу сукупного національного доходу; підтримка найменш соціально незахищених верств населення — запорука не лише прийнятного стану загальнокримінальної злочинності, а й політичної стабільності та, як наслідок, ефективного запобігання злочинам політичної спрямованості;

б) *формування системи енергетичної безпеки України на засадах різноджерельних надходжень енергоносіїв,* передусім це стосується природного газу, вагомим імпортером якого в нашу країну, як відомо, залишається російська федерація, що забезпечує останній чималі можливості й підстави для неформального політичного тиску.

3. *Заходи забезпечення інформаційної безпеки* набули виняткового значення в умовах протистояння зовнішній агресії, військова та економічна складові якої підсилюються комплексом дій інформаційного характеру. Йдеться про формування системи протидії дезінформації, контрпропаганди та мінімізації кібернетичних загроз. Особливої важливості в цьому аспекті набуває злагоджена взаємодія громадськості, держави й засобів масової інформації.

4. *Правові заходи.* Аналіз досвіду функціонування політичної системи дозволяє констатувати наявність значної кількості прогалин у правовому регулюванні, які в низці випадків сприяють поширенню суспільно небезпечних практик у діяльності політичних акторів², формуванню комплексу умов для вчинення та приховування злочинів політичної спрямованості. До таких прогалин, зокрема, можна віднести «білі плями» в механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері фінансування

¹ Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України. Київ : Либідь, 2011. С. 74–75.

² «Актор» (соціол.) — індивід, суб'єкт, що чинить дію, спрямовану на інших.

діяльності політичних партій, передвиборчих кампаній кандидатів у народні депутати України, депутати місцевих рад і на посаду Президента України. Асиметрія фінансових можливостей різних політичних партій і блоків створює диспропорцію можливостей представництва інтересів населення на політичній авансцені та сприяє загостренню суспільних суперечностей.

У зв'язку з цим необхідним і своєчасним із кримінологічної точки зору є ухвалення Закону України «Про фінансування політичних партій», в якому слід чітко визначити порядок забезпечення фінансування їх діяльності як у періоди виборчих кампаній, так і поза ними. Окремо варто передбачити механізми контролю та фінансової звітності політичних партій та обов'язкове декларування як надходжень, так і витрат.

Крім того, існує потреба у *вдосконаленні кримінально-правових заходів запобігання політичним злочинам*. У цьому аспекті доцільно поставити питання про криміналізацію двох типів діянь.

1. *Зловживання правом особистого голосування на засіданнях Верховної Ради України*. Йдеться, зокрема, про таке явище, яке у публіцистиці отримало назву «кнопкодавство» та яке полягає у використанні депутатами фактичної можливості для голосування за інших депутатів і від їх імені всупереч встановленим законом вимогам щодо виключно особистого голосування. Такі дії, безсумнівно, характеризуються вельми високим ступенем суспільної небезпечності, адже здатні впливати на визначення та реалізацію державної політики в цілому й окремих її складових; створювати загрози національній безпеці й ефективності державного управління в окремих галузях народного господарства та сферах правового регулювання, провокувати наростання соціальної напруженості та як наслідок – зумовлювати підвищення девіантогенного, криміногенного потенціалу суспільства. У зв'язку з цим доцільно внести зміни до КК України, доповнивши його статтею 344¹ «Незаконні дії з персональною електронною карткою для голосування народного депутата України»¹.

2. *Політична ненависть (нетерпимість)*. Пропонується визнати таку кваліфікуючою ознакою юридичних складів умисного вбивства, умисного тяжкого й середньої тяжкості тілесного ушкодження. Цей крок варто розглядати в контексті розробки таких загальнонаукових кримінологічних проблем, як протидія злочинам ненависті (hate crimes), і кримінальним формам дискримінації, зокрема за ознакою політичних переконань. Також не можна залишити поза увагою давно існуючу потребу у запровадженні в практику протидії злочинності інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів. Завдяки цьому з'явиться можливість на ранніх стадіях виявляти ознаки готування та безпосереднього використання зі злочинно-політичною метою механізмів правотворчості. Отже, нагальною залишається потреба в ухваленні Закону України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проектів» і

¹ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : моногр. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 655.

відповідної методики її проведення. У науці уже сформовано низку пропозицій із цього приводу¹.

У контексті оптимізації правових засад протидії політичній злочинності, варто також говорити і про *внормування лобістської діяльності*. Цей крок дозволить знизити криміногенність політики стосовно детінізації процедур реалізації політичних та економічних інтересів через публічні інструменти впливу.

Окрім легалізації та належного внормування лобістської діяльності, суттєвим антикримінальним, зокрема антикорупційним, кроком має стати *вдосконалення правового регулювання порядку формування виборчих списків партій* у Законі України «Про вибори народних депутатів». І досі цей процес залишається достатньою мірою тіньовим, політико-корупційним, завдяки чому зумовлює можливості «входження» до політики через фінансове стимулювання керівників політичних сил.

У зарубіжних політичних та правових системах (Великобританія, Канада, Литва, Польща, США, Франція, ФРН та ін.) вже давно вироблено відповідні механізми фільтрації недобросовісної компоненти кадрової політики партій, зокрема під час формування з їх представників корпусів виборчих органів. Так, практикуються два основні варіанти визначення виборчих списків партій: 1) *праймеріз* – попереднє оцінювання думок як виборців, так і членів партій, на підставі яких формуються партійні списки; 2) *внутрішньопартійне рейтингове голосування*, коли делегати місцевих осередків на з'їзді партії визначають найбільш гідних кандидатів до списку відповідної політичної сили як суб'єкта виборчого процесу. З урахуванням вітчизняних політичних традицій та електоральної культури ефективнішим видається саме другий варіант, який більшою мірою забезпечує формалізованість і відкритість процесу формування виборчого списку.

3. Політичні заходи:

- деполітизація правоохоронної та судової системи;
- інтенсифікація зовнішньополітичної роботи щодо залучення України до існуючих систем колективної безпеки або ж ініціювання створення нової – регіональної системи ідентичного значення;
- наукова розробка та впровадження в практичну діяльність концепції дипломатичної превенції політичних злочинів;
- розвиток інституту політичної відповідальності органів державної влади, політичних партій, громадських організацій та персональних політичних акторів;
- запровадження у процес правотворчості та контролю за діяльністю публічної адміністрації інституту електронних петицій та інших форм громадського політичного контролю.

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. : Кн. 3. Київ : Ін Юре, 2007. С. 197–254; Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : моногр. Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. С. 425–445; Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення : моногр. Сімферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2010. С. 131–196; Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : моногр. Харків : Діа Плюс, 2016. С. 630–652 та ін.

Стосовно *деполітизації правоохоронної та судової системи* аргументованими слід визнати положення проекту Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, згідно з якими на рівні МВС та Національної поліції необхідно розробити систему менеджменту та механізми виконавчого контролю (розмежування компетенції, усунути дублювання повноважень), які зведуть до мінімуму можливість ухвалення керівництвом рішень безпосередньо під впливом політичних сил або ж власних політичних уподобань.

Не менш гостро стоїть сьогодні проблема політичної залежності функціонування судової системи. Використання інструментів «правосуддя» з метою впливу на конфігурацію політичних факторів значного поширилося, а призначення суддів на посади, як засвідчують експертні оцінки, у низці випадків стало справою не стільки корупційних зловживань, скільки політичних послуг. Тому цілком закономірним стає зворотній зв'язок між суддівською діяльністю та сферою політичних інтересів.

Реалізація *напрямку інтенсифікації зовнішньополітичної роботи щодо залучення України до існуючих систем колективної безпеки або ж ініціювання створення нової (регіональної) системи ідентичного значення у перспективі* здатна буде забезпечити здійснення суттєвого раннього профілактичного, а також безпосереднього превентивного (припиняючого) впливу на політичні злочини, пов'язані із зовнішньою військовою, кібернетичною та змішаною (гібридною) агресією;

Під *науковою розробкою та впровадженням у практичну діяльність концепції дипломатичної превенції політичних злочинів* маєтись на увазі використання потенціалу дипломатичного впливу на рівні міжнародних і міждержавних взаємодій (як офіційних, так і неофіційних) для запобігання зовнішньополітичним злочинним діям щодо України;

У контексті *розвитку інституту політичної відповідальності органів державної влади, політичних партій, громадських організацій та персональних політичних акторів*, на особливу увагу заслуговують питання реформування правових підстав і механізму застосування: а) імпідменту Президента України; б) розпуску парламенту; в) оголошення вотуму недовіри уряду та окремим міністрам; г) процедури відкликання виборцями народних депутатів з обраних за одномандатними виборчими округами; Запровадження у процес правотворчості та контролю за діяльністю публічної адміністрації інституту електронних петицій та інших форм громадського політичного контролю окремих коментарів не потребує. Актуальною в процесі протидії політичній злочинності залишається і низка спеціально-кримінологічних, серед іншого і юрисдикційних, заходів запобігання, виявлення та припинення політичних злочинів. Основні завдання в цьому аспекті покладають на оперативні підрозділи Служби безпеки України та Служби зовнішньої розвідки.

ТЕРОРИЗМ ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ

– с. 451–452. Тероризм можна розглядати як елемент культури Постмодерну – з безумовним негативним значенням, вкрай небезпечним,

аморальним і протиправним, але все ж таки як складову культури людства епохи деконструкції реальності. Справа в тому, що як з одного, так і з іншого боку, терористична діяльність сприяє консолідації, змобілізованості та, врешті-решт, ідентифікації, інклюзивності особистості до соціальних груп: чи то «борців за справедливість (свободу)», чи то реальних і потенційних жертв терактів.

Тероризм більшою мірою, ніж будь-які інші організовані кримінальні феномени, ускладнено системним і в цілому керованим комбінуванням мотиваційних основ соціальної діяльності. Неважко уявити, що політичні, егоїстичні за своєю природою, мотиви й відповідні цілі умовних модераторів, керівної ланки терористичних організацій жодним чином не збігаються з мотивами саморуйнівної поведінки терористів-смертників – безпосередніх виконавців терактів. Втім, необхідність мобілізації зусиль стосовно значної кількості людей, налагодження мережевої, у сучасному форматі – здебільшого горизонтальної структури відтворення тероризму вимагає належного ідейного обґрунтування консолідуючого начала. Несправжній характер останнього дозволяє розглядати внутрішню логіку структурування та діяльності терористичних організацій із точки зору обману, предметом якого є воля, свобода, життя та здоров'я виконавців терористичних актів.

Така складна, внутрішньо суперечлива конструкція сучасного тероризму диктує необхідність діалектичного сприйняття його природи як вкрай неоднозначного, багатоаспектного й багат шарового феномену. У цьому сенсі юридичний бік розуміння останнього не суперечить, а доповнюється політологічним, соціально-психологічним, культурологічним і філософським. Отже, відкриваються принаймні три виміри сприйняття тероризму: окремий (індивідуальний – юридичний, індивідуально-психологічний), частковий (соціально-психологічний, груповий) та загальний (управлінський – політичний, економічний; масовий – культурно-психологічний). Важливо наголосити, що на кожному з них, по-перше, відбувається, як правило, протиставлення адміністрування виконанню. По-друге, кожен із них принаймні на локальному рівні часто передбачає протилежні як правові, так і етичні оцінки. По-третє, тероризм існує не у соціальному вакуумі, а завжди вмонтовується в конкретну історичну епоху, породжується нею і є її проявом. Тому соціально-культурний контекст тероризму є невід'ємною складовою його природи. Отже, кожен із зазначених вимірів відтворення тероризму виявляє додаткові площини як конверсійного аналізу, так і аналітичного синтезу ознак терористичних практик у єдиному феномені, що проявляється в системі ворожнечі, дезінтеграції та ненависті;

– с. 454. Під тероризмом пропонується розуміти культурно-психологічний і соціально-правовий феномен, який виражається у системі агресивно-насиленницьких політико-кримінальних та/або суто кримінальних інституційних практиках, що ґрунтуються на залякуванні людей через застосування до них насильства, знищення або пошкодження майна з метою асиметричного впливу на процес ухвалення публічних рішень.

ВІЙСЬКОВА ЗЛОЧИННІСТЬ

– с. 536. *Військова злочинність* – це сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, учинених особами із Збройних Сил України, інших військ і військових формувань, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, і персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань та установ, за певний період часу і в певному просторі;

– с. 543. Військовослужбовців, засуджених за різні злочини, відрізняють негативні, а також соціально не схвалювані риси характеру, а позитивні риси характеру проявляються значно меншою мірою. Злочинцям-військовослужбовцям властиві такі риси: низькість духовних потреб та інтересів, зневажливе ставлення до військової служби, статутних вимог і заборон, неповнота, перекрученість або дефектність правосвідомості, переважання примітивно-побутових спонукань, легкість мотивації з неглибокою критичною оцінкою життєвої ситуації, в якій вчиняється злочин, слабка розвиненість передбачення наслідків своїх дій, конформність суджень і поведінки й емоційна нестійкість.

Майже в кожного третього військовослужбовця відзначається переважання злості та нахабності; у кожного п'ятого – жадібність, цинізм, егоїзм і мстивість, а також такі риси, що ускладнюють соціальне спілкування, як емоційна нестійкість і зарозумілість. Із соціально схвалюваних і позитивних рис найбільш поширені товариськість; тільки в кожного восьмого виявлялися доброта, довірливість і безкорисливість. Наведені дані свідчать про негативні (небажані) індивідуальні особливості цих осіб, серйозний недогляд у їх моральному вихованні. З усіх засуджених військовослужбовців антигромадські потреби й інтереси прищеплювалися під час виховання в родині, під впливом неформальної групи з асоціальними тенденціями й під час конкретних життєвих ситуацій. Характерною є наявність духовної бідності й перекручених потреб, що виражаються в алкогольній і наркотичній залежності, у легковажному способі життя;

– с. 544. *Кримінологічний портрет особи злочинця-командира (начальника)* залежить від характеру злочину, який вони вчиняють. Спільними для всіх ознаками є такі: це особи чоловічої статі у віці від 25 років і старше з вищою військовою або спеціальною освітою, одружені, раніше не судимі, спостерігаються ведення негативно спрямованого соціального способу життя та схильність до систематичного зловживання алкоголем, рідше наркотиками, що, безумовно, призводить у першу чергу до порушення нормального функціонування сім'ї й руйнування цінних сімейних зв'язків. З психологічної точки зору є характерним невисокий рівень інтелекту, серед ціннісних орієнтацій у них домінують індивідуально-егоїстичні переконання й погляди, очевидною є явне переважання матеріально-біологічних потреб над духовними; ці особи характеризуються зниженою емоційною стійкістю, надмірною імпульсивністю й, агресивністю; їм притаманні брехливість, грубість, цинізм і завищений рівень самооцінки; вони мають низький рівень

культури, відносин і поведінки, примітивність інтересів і ціннісних орієнтацій і не мають стійких життєвих планів. Наприклад, особи, які вчиняють насильницькі злочини, характеризуються відчуженням від інших, емоційною нестійкістю та психопатичними рисами характеру; особливо помітні грубість, цинізм, нав'язливість і ворожість до оточуючих.

Підсумовуючи, варто вказати, що викладеними компоненти «Академічного курсу» не вичерпується його інноваційний потенціал. Багато інших положень є унікальними для вітчизняної кримінологічної науки і яких не знайти в інших виданнях навчально-методичного штибу. Отже, із впевненістю можна стверджувати, що рецензоване видання може та має бути рекомендоване до використання в освітньому процесі та науковій діяльності.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2022

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

UPDATING OF NEW MEANINGS OF THE ACADEMIC COURSE “CRIMINOLOGY” UNDER THE GENERAL EDITION OF A. N. LITVINOV FROM THE POSITION OF EDUCATIONAL-SCIENTIFIC AND SPIRITUAL-VALUE

The article is a review and review article and is devoted to the description of individual substantive components of the academic course "Criminology" edited by A. N. Litvinov (2018). Attention is focused on the scientific and methodological foundation of this work. The genesis and stages of formation of the scientific criminological school of the Kharkiv National University of Internal Affairs are briefly defined. The development of this school naturally predetermined the appearance of this publication, which is undoubtedly recommended for use in the educational process and scientific activities.

Key words: *manual, criminology, scientific school, scientific innovations, fundamental research, educational process.*